

Aurelius Augustinus

Brood om van te leven

Verhandelingen 24-54 over het Johannesevangelie

[*In Iohannis euangelium tractatus*]

Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien
door Hans Tevel en Hans van Reisen

 PAMON

Inhoud

Inleiding	9
Pastoraal karakter	9
Vervolg met open einde: verhandelingen 24-54	12
Datering	13
Algemene achtergronden	15
Kerkelijk panorama achter de verhandelingen 24-54	18
- <i>arianen</i>	18
- <i>photinianen</i>	19
- <i>sabellianen</i>	21
- <i>patripassianen</i>	22
- <i>manicheeërs</i>	22
- <i>marcionieten</i>	24
- <i>apollinaristen</i>	25
Johannesevangelie (Joh 6-12)	26
Verhandelingen over Jezus Christus	30
Jezus Christus - Zoon van God: niet dezelfde als de Vader, wel gelijk aan de Vader	32
Jezus Christus - Woord van God: werkelijk mens geworden	34
Jezus Christus alleen: God en mens	36
Jezus Christus: vernieuwer?	37
Brood om van te leven	39
Over deze vertaling	41
Praktische informatie	43
1. Aantekeningen in de marges	43
2. Eerste voetnoot	43
3. Schriftcitaten en -verwijzingen	43
4. Paragraafnummers en tussenkopjes	43
5. Afbeelding	44
6. Lijst van behandelde evangelieteksten per verhandeling	44
7. Gebruikte afkortingen	45

Literatuur	47
1. Tekstuitgaven (chronologische volgorde)	47
2. Vertalingen (op taal en tijd)	47
a. verhandelingen over het Johannesevangelie	47
b. andere werken van Augustinus in Nederlandse vertaling (alfabetisch)	48
3. Achtergrondliteratuur (alfabetisch)	49
 Johannes 6-12 in Nederlandse vertaling volgens de bijbeltekst van Augustinus	 51
 Brood om van te leven	 69
 Verhandeling 24 Vijf broden, twee vissen	 71
Verhandeling 25 Storm op het meer	78
Verhandeling 26 Brood om van te leven	100
Verhandeling 27 De Geest maakt levend	118
Verhandeling 28 Verborgen op het feest	131
Verhandeling 29 Niet uit op eigen eer	144
Verhandeling 30 Oordelen zonder aanzien des persoons	152
Verhandeling 31 Het uur is nog niet gekomen	161
Verhandeling 32 Rivieren van levend water	173
Verhandeling 33 Rechtvaardig en zachtmoedig	183
Verhandeling 34 Op zoek naar het ware licht	192
Verhandeling 35 Het licht getuigt van zichzelf	204
Verhandeling 36 Niet met menselijke maatstaven geoordeeld	215
Verhandeling 37 Wat lijkt Hij op zijn Vader!	231
Verhandeling 38 Geloven in God die is	242
Verhandeling 39 Één in God	255
Verhandeling 40 Werkelijk leerling van de Heer	264
Verhandeling 41 Verslaafd aan de liefde	277
Verhandeling 42 Afstammeling van Abraham	293
Verhandeling 43 God van Abraham	307
Verhandeling 44 Blinde ziet en ziende blind	322
Verhandeling 45 Door de deur van de schaapskooi	336
Verhandeling 46 Wie is de huurling van de goede herder?	353
Verhandeling 47 Deur en herder	363

Verhandeling 48	Hand in hand	380
Verhandeling 49	Lazarus: vier dagen dood	391
Verhandeling 50	Nardusolie voor de voeten van de Heer	415
Verhandeling 51	Dienstbaar zijn in Chrisus' naam	427
Verhandeling 52	Als een graankorrel hoog verheven	437
Verhandeling 53	Wie herkent de machtige arm van de Heer?	449
Verhandeling 54	Gezonden om te redden	461
Registers		471
Over de vertalers		487

Inleiding

“Wie anders voedt ook nu de hele wereld dan Hij die uit een paar korrels hele oogsten schept?” De retorische vraag is afkomstig uit de eerste *verhandeling* in deze bundel¹ en vormt de afsluiting van een plechtige inleiding op een prachtige toespraak van Augustinus (354-430). De bisschop van het Noord-Afrikaanse Hippo Regius geeft daarin een zorgvuldige toelichting op een bekend verhaal uit het evangelie volgens Johannes (Joh 6,1-14). De evangelienschrijver bericht ons over een wonderbaarlijk teken van Jezus, waarbij een omvangrijke menigte zich rijkelijk voedt met vijf gerstebroden en twee vissen. De retorische vraag is om vier redenen karakteristiek voor de pastorale predikant, die bijna veertig jaar lang de geloofsgemeenschap heeft gediend met duizenden veelkleurige toespraken.²

Pastoraal karakter

Dikwijls wijst Augustinus er op dat bijbelse wonderverhalen er niet voor dienen om lezers of luisteraars zich daaraan vol verwondering te laten vergapen. Zulke bijzondere gebeurtenissen sporen aan te speuren naar diepere betekenissen: de vertellingen verwijzen naar iets of iemand anders. Ze zijn ergens een teken van en hebben dus iets te betekenen. Zo’n aansporing om goed te lezen treffen we aan in de zojuist aangehaalde *verhandeling*. We vinden een vergelijkbare wending in Augustinus’ beschouwing over de bruiloft te Kana waar water in wijn verandert (Joh 2,1-11),³ zijn toelichting op het herstel van een verlamde

- 1 *In Iohannis euangelium tractatus* (hierna afgekort als *Io.eu.tr.*) 24,1. Voor overzichten van gebruikte afkortingen zie *Praktische informatie* achter deze inleiding onder punt 7.
- 2 Vgl. Verbraken 1990, 11. Het aantal keren dat Augustinus heeft gepreikt wordt door kenners geschat tussen de tien- en veertienduizend. Van dat aantal is zo’n zes tot tien procent bewaard. De bibliografische verwijzingen zijn uitgewerkt in het literatuuroverzicht achter deze inleiding.
- 3 Vgl. *Io.eu.tr.* 8,1 in Tevel e.a. 2010, 189.

man in het badhuis van Betzata (Joh 5,18),⁴ zijn commentaar op de genezing van een blindgeborene (Joh 9,1-41)⁵ en zijn uitleg van verhalen over doden die tot leven worden gewekt (Joh 11,1-54).⁶ Wie nalaat om bijbelverhalen op een dieper niveau te lezen en te interpreteren – aldus Augustinus – is als iemand die in een fraai oud manuscript de schoonheid van de letters bewondert maar niet kan lezen wat die letters betekenen.⁷

De bijbelse verhalen vol wondertekenen kunnen zorgvuldige lezers uitdagen om met hernieuwde aandacht de alledaagse werkelijkheid om ons heen nauwkeuriger waar te nemen. Dat is het tweede karakteristieke aspect van Augustinus' pastorale uitleg. De broodvermenigvuldiging is vanzelfsprekend een groot wonder. Maar de omvang ervan valt in het niet, zodra je je realiseert wat er jaarlijks op elke graanakker gebeurt. Eenzelfde soort vergelijking gebruikt de zielzorger om het wonder in Kana vanuit een alledaags perspectief te bezien: de verandering van water in wijn blijft iets bijzonders. Maar gebeurt iets soortgelijks niet in veel grotere omvang tijdens en na een druivenoogst in elke herfst? Evenzo dient de verwondering over de verschillende lichamelijke genezingen volgens Augustinus ertoe om oog te krijgen voor de manier waarop mensen om ons heen zich innerlijk en geestelijk laten helen. En dat geldt al helemaal voor de opwekkingsverhalen over gestorven mensen. Natuurlijk zijn dat opzienbarende gebeurtenissen, maar wie de wereld om zich heen met gezond verstand beziet, moet – aldus een predikant als Augustinus – toch erkennen dat de geboorte van een kind een groter wonder is.⁸ De bijbelse verhalen over dode mensen die tot leven komen vormen dus een stimulans om je dieper bewust te worden van het wonderbaarlijke van iedere geboorte in het leven van alledag. Maar zulke verhalen moeten ons eigenlijk vooral de ogen openen voor mensen die opstaan uit een geestelijke dood:⁹ een zondaar die zich bekeert, een misdadiger die zich een weg zoekt naar het rechte pad, een miljonair die zijn vermogen niet meer opspaart maar gul deelt met de

4 Vgl. *Io.eu.tr.* 17,1 in Tevel e.a. 2010, 339 en Van Reisen 2012, 439-465.

5 Vgl. *Io.eu.tr.* 44 in deze bundel en Van Reisen 2007, 304-314.

6 Vgl. *Io.eu.tr.* 49,1-4 in deze bundel, maar ook in bijvoorbeeld s. 98,1-3 in Gehlen e.a. 2002, 63-64.

7 Vgl. s. 98,3 in Gehlen e.a. 2002, 64; 2007, 71-72 en *Io.eu.tr.* 24,3 in deze bundel.

8 Vgl. s. 374,11 in Van Zaalén e.a. 2001, 219-220.

9 Vgl. s. 98,1 in Gehlen e.a. 2002, 63; 2007, 70.

armen, of een verslaafde die weet af te kicken: “Geen enkele christen mag er aan twifelen dat er nog altijd doden worden opgewekt!”¹⁰

De vertellingen over betekenisvolle wonderen mogen dus niet louter worden gelezen als verhalen die ooit in een ver verleden en op een afgelegen locatie hebben plaatsgevonden. Hun betekenis komt in het bijzonder aan het licht tijdens de samenkomst van de geloofsgemeenschap. Daarmee komt de derde karakteristieke trek van Augustinus’ uitleg in het vizier: de wonderverhalen helpen ons de aandacht te richten op Gods heilswerken voor de mensen. “Maar de mensen hebben zich op andere dingen gericht en zijn hun aandacht voor Gods werken verloren, terwijl ze juist daardoor iedere dag weer de Schepper zouden moeten prijzen. Daarom heeft God zich als het ware het recht voorbehouden een aantal ongebruikelijke dingen te doen om zo de mensen die als het ware in slaap gesukkeld waren, door bijzondere dingen wakker te schudden en ertoe aan te zetten Hem te eren.”¹¹

Resulteert een zorgvuldige lezing en overweging van de bijbel daadwerkelijk in een lofzang Gods in de eredienst, dan schroomt Augustinus nooit de aanwezige geloofsgemeenschap te bemoedigen en te complimenteren: de bijeengekomen gelovigen hier en nu doorstaan dan naar zijn overtuiging met glans elke vergelijking met apostelen, leerlingen en andere volgelingen van Jezus. Die waardering is de vierde pastorale karaktertrek in Augustinus’ uitleg van menig wonderverhaal. En dat aspect wordt in de eerste *verhandeling* in deze bundel prachtig verwoord: “De mensen die het destijds zagen, waren verwonderd. Maar wij zijn niet verwonderd nu wij het horen. Het is immers gebeurd om het hun te laten zien, maar het is te boek gesteld om het ons te laten horen. Wat bij hen de ogen deden, doet bij ons het geloof. Wij nemen namelijk met de geest waar wat we met de ogen niet hebben kunnen zien en daarom hebben we een streepje voor op hen omdat over ons is gezegd: ‘Gelukkig zijn zij die niet zien en toch geloven.’ (Joh 20,29). En daar voeg ik nog aan toe dat wij misschien begrijpen wat die menigte niet heeft begrepen.”¹²

10 S. 98,1.

11 *Io.eu.tr* 8,1 in Tevel e.a. 2010, 189.

12 *Io.eu.tr* 24,6.

Johannes 6-12 in Nederlandse vertaling volgens de bijbeltekst van Augustinus (met *gecursiveerde passages* zijn afwijkingen van de NBV gemarkeerd)

[6] ¹ Daarna ging Jezus naar de overkant van het Meer van Galilea (ook wel het Meer van Tiberias genoemd). ² Een grote menigte mensen volgde Hem, omdat ze gezien hadden welke wondertekene hij bij zieken deed. ³ Jezus ging de berg op, en ging daar met zijn leerlingen zitten. ⁴ Het was kort voor het joodse pesachfeest.

⁵ Toen Jezus om zich heen keek en zag dat die menigte naar Hem toe kwam, vroeg Hij aan Filippus: ‘Waar kunnen we brood kopen om deze mensen te eten te geven?’ ⁶ Hij vroeg dat om Filippus op de proef te stellen, want zelf wist Hij al wat Hij zou gaan doen. ⁷ Filippus antwoordde: ‘Zelfs tweehonderd *denariën* zou niet voldoende zijn om iedereen een klein stukje brood te geven.’ ⁸ Een van de leerlingen, Andreas, de broer van Simon Petrus, zei: ⁹ ‘Er is hier wel een jongen met vijf gerstebroden en twee vissen – maar wat hebben we daaraan *met* zoveel mensen?’ ¹⁰ Jezus zei: ‘Laat iedereen gaan zitten.’ Er was daar veel gras, en ze gingen zitten; er waren ongeveer vijfduizend *mensen*. ¹¹ Jezus nam de broden, sprak het dankgebed uit en verdeelde het brood onder de mensen die er zaten. Hij gaf hun ook vis, zoveel als ze wilden. ¹² Toen iedereen volop gegeten had zei Hij tegen zijn leerlingen: ‘Verzamel nu de overgebleven stukken brood, zodat er niets verloren gaat.’ ¹³ Dat deden ze en ze vulden twaalf manden met wat overgebleven was van de vijf gerstebroden die men had gegeten. ¹⁴ Toen de mensen het wonderteken dat Hij gedaan had zagen, zeiden ze: ‘Hij moet wel de profeet zijn die in de wereld zou komen.’ ¹⁵ Jezus begreep dat ze Hem wilden dwingen om mee te gaan en Hem dan tot koning zouden uitroepen. Daarom *vluchtte Hij weer terug de berg op*, alleen.

¹⁶ Bij het vallen van de avond daalden zijn leerlingen af naar het meer; ¹⁷ ze stapten in een *bootje* en kwamen aan de overkant van het meer aan, in Kafarnaüm. Het was al donker geworden, en Jezus *was niet* naar hen toe gekomen. ¹⁸ Er stak een hevige wind op en het meer werd onstuimig. ¹⁹ Toen ze *ongeveer* vijftientig of dertig *stadiën* geroeid hadden, zagen ze plotseling Jezus over het meer lopen; Hij was dicht bij de boot en ze werden bang. ²⁰ Maar Hij zei: ‘Ik ben het, wees niet bang.’ ²¹ Ze wilden

Hem aan boord nemen, maar meteen kwam de boot aan land op de plaats waar ze naartoe wilden.

²² De volgende dag stond de menigte weer aan de oever van het meer. Ze hadden gezien dat er maar één boot was en dat Jezus niet aan boord was gegaan, maar dat zijn leerlingen alleen vertrokken waren.

²³ Nu legden er andere boten uit Tiberias aan, dicht bij de plek waar ze het brood gegeten hadden nadat de Heer het dankgebed had uitgesproken. ²⁴ Toen de mensen zagen dat Jezus en zijn leerlingen er niet waren, stapten ze in die boten en voeren ze naar Kafarnaüm om Hem te zoeken.

²⁵ Ze vonden Hem aan de overkant van het meer en vroegen: ‘Rabbi, wanneer bent U hier gekomen?’ ²⁶ Jezus zei: ‘Waarachtig, Ik verzeker u: u zoekt *Mij* niet omdat u tekenen hebt gezien, maar omdat u *mijn* brood gegeten hebt en verzadigd bent. ²⁷ U moet geen moeite doen voor voedsel dat vergaat, maar voor voedsel dat niet vergaat *maar blijvend is* en eeuwig leven geeft; de mensenzoon zal het u geven, want de Vader, God zelf, heeft Hem *van zijn zegel voorzien.*’ ²⁸ Ze vroegen: ‘Wat moeten we doen? Hoe doen we *het werk dat God wil?*’ ²⁹ ‘Dit is *het werk dat God wil*: geloven in Hem die Hij gezonden heeft,’ antwoordde Jezus.

³⁰ Toen vroegen ze: ‘Welk *teken* kunt U dan verrichten? Als we iets zien zullen we in U geloven. Wat kunt U doen?’ ³¹ Onze voorouders hebben immers manna in de woestijn gegeten, zoals geschreven staat: ‘Brood uit de hemel heeft hij hun te eten gegeven.’’ ³² Maar Jezus zei: ‘Waarachtig, Ik verzeker u: niet Mozes heeft u het brood uit de hemel gegeven, maar mijn Vader; Hij geeft u het ware brood uit de hemel. ³³ Het brood van God is *namelijk* het brood dat neerdaalt uit de hemel en dat leven geeft aan de wereld.’ ³⁴ ‘Geef ons altijd dat brood, Heer!’ zeiden ze toen. ³⁵ ‘Ik ben het brood dat leven geeft,’ zei Jezus. ‘Wie bij Mij komt zal geen honger meer hebben, en wie in Mij gelooft zal nooit meer dorst hebben. ³⁶ Maar Ik heb u al gezegd dat u niet *bent gaan geloven* ook al hebt u Me gezien. ³⁷ Iedereen die de Vader Mij geeft zal bij Mij komen, en wie bij Mij komt zal Ik niet *naar buiten gooien*, ³⁸ want Ik ben niet uit de hemel neergedaald om te doen wat Ik wil, maar om te doen wat Hij wil die Mij gezonden heeft. ³⁹ Dit is de wil van *mijn Vader* die Mij gezonden heeft: dat Ik *niets van wat* Hij Mij gegeven heeft verloren laat gaan, maar *Ik zal het laten* opstaan op de laatste dag. ⁴⁰ Dit wil mijn Vader *die Mij gezonden heeft*: dat iedereen die de Zoon ziet en in Hem

Brood om van te leven

Verhandeling 24¹

Vijf broden, twee vissen

Wonder boven wonder

[1] De wonderen die onze Heer Jezus Christus heeft gedaan, zijn zonder twijfel goddelijke daden. Ze sporen het menselijk verstand aan om vanuit het waarneembare kennis van God op te doen. Gods wezen is immers niet van dien aard dat je het met de ogen kunt zien, en de wonderen waarmee Hij het heelal leidt en heel de schepping bestuurt, zijn doordat ze nooit ophouden zo gewoon geworden dat bijna niemand nog de moeite neemt om aandacht te schenken aan de wonderlijke, ja de verbluffende werken van God in bijvoorbeeld een zaadkorrel. Daarom heeft Hij in zijn barmhartigheid een aantal wonderen achter de hand gehouden die Hij op een geschikt moment zou kunnen verrichten, buiten de gewone loop en orde van de natuur om, zodat de mensen voor wie de dagelijkse wonderen zo gewoon waren geworden, versteld zouden staan – niet omdat ze nog grotere wonderen zien, maar omdat ze ongebruikelijke dingen zien. Want het besturen van heel de wereld mag dan wel een wonder zijn dat groter is dan het verzadigen van vijfduizend mensen met vijf broden,² maar toch verbaast niemand zich over het eerste en zijn de mensen wel verbaasd over het tweede – niet omdat het een groter wonder is maar omdat het zo ongewoon is. Maar wie anders voedt ook nu de hele wereld dan Hij die uit een paar korrels hele oogsten schept?

Christus handelde dus als God. Door hetzelfde vermogen waardoor Hij een paar korrels tot hele oogsten vermenigvuldigt, heeft Hij in zijn handen de vijf broden vermenigvuldigd. Er lag immers macht in de handen van Christus, en die vijf broden waren als het ware zaden, nu alleen niet aan de aarde toevertrouwd maar vermenigvuldigd door Hem die de aarde heeft gemaakt.

Dit is dus aan de zintuigen voorgeschoteld om de geest te prikkelen. Het is aan de ogen, het oefenterrein van het verstand, getoond om te bereiken dat wij de onzichtbare God door zijn zichtbare werken

1 Schrifttekst: Joh 6,1-14.

2 Vgl. Joh 6,1-14.

bewonderen, en om te bereiken dat wij, geprikkeld tot geloof en door geloof gezuiverd, ernaar verlangen op onzichtbare wijze Hem te zien die wij vanuit het zichtbare als de onzichtbare leren kennen.

Handschrift van wonderen

[2] Toch is het niet voldoende in de wonderen van Christus alleen op dat aspect te letten. We moeten ook aan de wonderen zelf vragen wat ze ons over Christus vertellen. Voor de goede verstaander spreken ze namelijk hun eigen taal. Want omdat Christus het Woord van God is, is ook een daad van dit Woord een woord voor ons. Laten we daarom van dit wonder, waarvan we hebben gehoord hoe groot het is, ook nagaan hoe diep het is. Laten we er niet alleen oppervlakkig van genieten, maar er ook de diepte van doorzoeken. Wat we aan de buitenkant bewonderen, heeft immers ook een binnenkant!

We hebben iets groots gezien, we zijn getuige geweest van iets prachtigs, iets volstrekt goddelijks dat alleen door God kan worden gedaan. En we hebben vanwege dit gebeuren de bewerker ervan geprezen. Maar als we ergens mooie letters zien, is het niet voldoende dat we de hand van de schrijver prijzen omdat die de letters zo gelijkmatig, allemaal even groot en zo sierlijk, heeft opgeschreven. Nee, we moeten wel kunnen lezen wat hij ons door die letters duidelijk heeft gemaakt. En zo geniet wie alleen naar die gebeurtenis kijkt, van de schoonheid ervan en bewondert daarom de bewerker, maar is wie het gebeuren begrijpt als een lezer. Mensen kijken immers anders naar letters dan naar een schilderij. Als u een schilderij bekijkt, is kijken en prijzen alles wat u doet. Maar als u letters bekijkt is dat niet alles, want u wordt ook aangespoord te lezen. Ziet u namelijk letters die u toevallig niet kunt lezen, dan vraagt u: “Wat staat hier geschreven?” U vraagt dan wat er staat, ook al ziet u wel iets. En dan zal degene van wie u wilt weten wat u heeft gezien, u iets anders laten zien: hij kijkt er met andere ogen naar. Ziet u de vormen van de letters dan niet op dezelfde manier? Jawel, maar u kent de betekenis ervan niet op dezelfde manier. U bekijkt de letters en vindt ze mooi. De ander bekijkt ze en vindt ze mooi, leest ze en begrijpt ze. En wij – wij hebben gezien en mooi gevonden, laten we daarom ook lezen en begrijpen.

Vraag ter beproeving

[3] De Heer staat op een berg.³ Laten we het maar liever zo uitleggen **Joh 6,3** dat de Heer op de berg het Woord in de hoge betekent. Wat op de berg is gebeurd, is dus niet laag bij de gronds en er mag niet zomaar aan worden voorbijgegaan maar we moeten er nauwlettend naar omhoog kijken. Hij zag een menigte,⁴ Hij nam hun honger waar, vol medelijden **Joh 6,5** gaf Hij hun te eten – niet alleen omdat Hij goed was maar ook omdat Hij er de macht toe had. Want wat zou enkel goedheid voor zin hebben in een omgeving waar geen brood was om de hongerige menigte mee te voeden? Als goedheid hier niet gepaard zou gaan met macht, was die menigte met honger en een lege maag blijven zitten. Vandaar dat de leerlingen die daar bij de Heer ook honger hadden, zelf de menigte wilden voeden zodat de mensen niet langer een lege maag zouden hebben. Maar ze hadden niets dat ze te eten konden geven.⁵ De Heer vroeg waar brood te koop was om de menigte te voeden.⁶ En de Schrift zegt: **Joh 6,6** “Hij vroeg dat om hem op de proef te stellen,”⁷ te weten de leerling Filippus aan wie Hij die vraag had gesteld. “Want zelf wist Hij al wat Hij zou gaan doen.”⁸ Waar was dat op de proef stellen dus anders goed voor dan om de onwetendheid van de leerling aan het licht te brengen? Maar misschien heeft Hij door het aan het licht brengen van die onwetendheid ook iets kenbaar willen maken. Dat zal blijken wanneer het geheim van de vijf broden ons zijn betekenis duidelijk maakt. Dan zullen we zien waarom de Heer bij dit gebeuren de onwetendheid van de leerling aan het licht wilde brengen door hem te vragen naar iets wat Hij al wist. Want soms vragen we dingen die we niet weten en willen we een antwoord om ervan te leren. Maar een andere keer vragen we wat we weten, omdat we willen weten of de ander aan wie we die vraag stellen, het weet. De Heer wist allebei: Hij wist het antwoord op de vraag die Hij stelde, want Hij wist wat Hij zou gaan doen.⁹ En Hij wist ook dat Filippus er geen antwoord op had. Dan stelde Hij zijn vraag toch

3 Vgl. Joh 6,3.

4 Vgl. Joh 6,5.

5 Vgl. Joh 6,7-9.

6 Vgl. Joh 6,5.

7 Joh 6,6.

8 Joh 6,6.

9 Vgl. Joh 6,6.